

ДУХОВНИЙ ВИМІР МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ НА РУБЕЖІ XIX – XX СТ. ЯК ПРЕДМЕТ СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОГО АНАЛІЗУ

УДК 130.2:78 (477) “18/20”

Зоряна Гнатів, викладач Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

ДУХОВНИЙ ВИМІР МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ НА РУБЕЖІ XIX – XX СТ. ЯК ПРЕДМЕТ СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОГО АНАЛІЗУ

У статті здійснена спроба соціально-філософської рефлексії над музичним мистецтвом України кінця XIX – початку XX століття в контексті релігійного буття народу із залученням історико-філософського матеріалу та досліджень сучасного мистецтвознавства.

Ключові слова: національна культура, релігійна свідомість, музичне мистецтво, духовні цінності, буття, світогляд, рефлексія.

Лит. 9.

Постановка проблеми. Визначення сучасного статусу України як багатонаціональної та поліконфесійної держави зумовлює все більш відроджуваний інтерес до здобутків національної культури, релігії, мистецтва, що сприяє їх глибинному філософському осмисленню. Значну необхідність становить пошук нових рушійних сил, які б консолідували розум і волю населення нашої держави, більшість якого опинилося в так званому “екзистенціальному вакуумі”, втративши смислотворчі цінності та сенс життя. Як правило, ця проблема веде до антисоціальної поведінки та занепаду нації. “Відновити цінності людини, позбавити її світогляд властивих йому суперечностей, чим здійснити головне завдання культури, може мистецтво, в якому примірюються та згладжуються протилежності фізичного і морального життя людства” [9, 423]. Музичне мистецтво зі своїми унікальними семантичними рівнями вміщує в собі ті напрямки духовного життя, які спрямовані на вироблення засад людського життєвого самоутвердження, і які формують інтегральне духовне утворення – світогляд. Від світогляду митця, його свідомості залежить рівень мистецьких творів, які і складають багатство національної культури.

Період кінця XIX – початку XX ст. приніс значні зміни в українську культуру, яка розвивалася в складних історичних та соціальних умовах, та позначився в історії музичного мистецтва як важливий етап інтенсивного розвитку професійної музики. Оскільки специфіка соціально-філософської рефлексії музичної культури України розглядається в контексті теоретико-світоглядного уявлення тієї традиції мислення, що репрезентує необхідність становлення цілісної особистості, звідси цікавим для філософського аналізу є релігійна свідомість цього часу та її відображення у творах видатних творців національного музичного мистецтва.

Актуальність дослідження зумовлена насамперед наявністю практичної потреби у використанні високодуховних творів мистецтва досліджуваного періоду, як основної сили у вирішенні соціально-філософських проблем, що торкаються феномена культури та духовного буття людини.

Мета статті. Проаналізувати релігійну свідомість та музичне мистецтво України кінця XIX – початку XX ст. у плані створення “духовної скарбниці” народу для об’єктивного філософського аналізу можливостей подолання деструктивних явищ та створення простору для життя високих цінностей музичної культури.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Вплив релігії на менталітет нації, її культуру, науку, мистецтво є різнобічним та глибоким. Актуальність тематики зумовлена потребою висвітлення на сучасному етапі духовної спадщини українських композиторів кінця XIX – початку XX століття (періоду розвитку церковного співу в композиторській творчості) як вагомій частини культурної спадщини України. З огляду на це, подаються тези науковців В. Андрущенка [1], М. Загайкевич [2], В. Камінського [4], Л. Кияновської [5], О. Кошиця [6], В. Петрушенка [8], В. Скотного [9].

Виклад основного матеріалу. До найважливіших філософських проблем, що вирішують стосунки між Світом і Людиною, належить внутрішнє духовне життя людини, ті основні цінності, які лежать в основі його існування. За Гегелем, саме такі три основні форми людської духовно-практичної діяльності як філософія, релігія та мистецтво фіксують три основні властивості людського інтелекту: “філософія (наука) уособлює здатність розуміти, мистецтво – здатність переживати дійсність, релігія – здатність відчувати спорідненість людського духу з фундаментальними початками буття” [8, 14].

Духовність, будучи етичним виміром української

ДУХОВНИЙ ВИМІР МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ НА РУБЕЖІ XIX – XX СТ. ЯК ПРЕДМЕТ СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОГО АНАЛІЗУ

філософії, у всі часи розвитку української культури стояла на сторожі збереження її національної самоідентифікації. Оскільки духовність людини розкривається через категорії “дух”, “душа”, то слід згадати, що ці терміни з’явилися ще в текстах мислителів античності. У християнстві розрізняти у людській істоті “дух”, “душу” і “тіло” почав ще апостол Петро. За його словами, “є тіло земне, є тіло душевне, є тіло духовне” (Кор. 15:42 – 45).

Духовність – це категорія специфічна, в якій інтуїтивний компонент відіграє головну роль, і “загалом ґрунтується на дискурсі наукового і поза наукового, раціонального та ірраціонального знання” [1, 9].

З духовними потребами людини пов’язано появу і розвиток релігійної свідомості, адже немає жодного народу, що не мав би своєї релігії. Релігійна свідомість є однією з найстарших форм суспільної свідомості, і тому очевидна підпорядкованість її конкретним суспільно-історичним умовам. Оскільки філософський підхід до релігії вимагає виділення в релігійній свідомості двох рівнів: повсякденного і теоретичного (концептуального), то в контексті нашої теми ми розглядаємо повсякденну релігійну свідомість, яка є безпосереднім відображенням буття людей і яка живе у творчості, у творенні і відтворенні культурних матриць. Відтак, це спонукає до акцентуації уваги, насамперед, на духовній спадщині українських мистців.

Друга половина XIX ст. в історії української музичної культури характеризується як період становлення і розвитку національної творчої школи.

Незважаючи на те, що український народ був розділений політичними кордонами (Східна Україна була возз’єднана з 1654 р. з Росією, Галичина з 1772 р. та Буковина з 1774 р. були колоніями Австро-Угорщини) процес розвитку музичної культури проходив в умовах “братнього єднання його наддніпрянських і західноукраїнських діячів, що визначалося спільністю громадських і суспільно-політичних інтересів обох частин українського народу” [2, 3].

Події 1917 року, що катастрофічно позначилися на духовно-музичному житті багатьох народів Російської імперії, на українських теренах навпаки – спричинилися до її розквіту. Відбувається потужний сплеск духовної енергії народу, викликаний змінами форми буття у єдиній союзній державі. Про це один із провідних музикознавців пише: “Духовна сфера того часу була однією з найбільших сфер утворчості не лише тогочасних галицьких музикантів, але й художників, поетів, архітекторів” [5, 104].

Потреба відновлення морально-духовних засад життя, освоєння усіх сфер культури у суверенній державі спонукала творчу інтелігенцію приділити пильну увагу відродженню української церкви. Рух за її незалежність, що розпочався 1918 р., привів до утворення Української автокефальної православної церкви, що оформилася Всеукраїнським православним собором 1921 р. у Києві. Її керівники залучали до співпраці значний потенціал творчої інтелігенції, в тому числі й найкращі музичні кадри. Інтенсивно працювала Українська церковна рада і спеціальна комісія (В. Липківський, А. Кримський, В. Чехівський, М. Хомичевський, К. Стеценко та ін.), створюючи переклади “Служб Божих” та розробляючи нові відправи для державних і суспільних подій [3, 8]. Це спонукало багатьох композиторів (серед яких К. Стеценко, М. Леонтович, Я. Яциневич, П. Гончаров, П. Козицький, М. Вериківський, М. Гайдай, В. Ступницький, С. Дрімцов, П. Демущий, Г. Давидовський та ін.) до пошуку національних стильових засад для оновлення відправ та написання творів духовної тематики.

Слід зазначити, що значною мірою виховання молоді здійснювалося, власне, завдяки духовній музиці, що звучала в хоровому виконанні на богослужіннях у храмах, на уроках у навчальних закладах, при вивченні музикознавчого літургійного мистецтва та в родинному повсякденному молитовному співі. Праці таких видатних педагогів як Г.Т. Ващенко, В.В. Зеньківський, С.О. Рачинський свідчать, що духовна музика допомагала виконанню державної програми єднання школи і церкви, вихованню всього населення, а також соціально-економічному, церковно-культурному, мистецькому розвитку та духовному процвітанню українського народу. Можливо, цьому сприяв той факт, що протягом майже всього XIX ст. найвизначніші мистці, вчені, суспільні діячі в середовищі українців Галичини належали до духовного сану, і хоч “не всі вони були однаково талановитими і яскравими, але кожен з них в міру обдарування своєю творчістю прагнув прислужитись рідному народові... Священики стають організаторами народних шкіл, навчальних курсів з різноманітних дисциплін, пізніше, в останній третині XIX сторіччя вони сприяють розгалуженню сітки читалень “Просвіти”... Парохи створюють і власним коштом влаштовують аматорські театральні вистави, пишучи для них прості сценарії, організовують музично-декламаційні вечори і танцювальні розваги для молоді, сприяють їх глибшому ознайомленню з народною

ДУХОВНИЙ ВИМІР МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ НА РУБЕЖІ ХІХ – ХХ СТ. ЯК ПРЕДМЕТ СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОГО АНАЛІЗУ

обрядовістю. Метою було якнайширше залучення української молоді, головню сільської, до духовних традицій нашого народу” [4, 30].

Більшість найвизначніших мистецьких і культурних досягнень того часу нерозривно пов’язані з біблійними темами, образами символами. З’являються нові Літургії, до яких вводять релігійні канти, колядки. Церковна музика почала виходити і на естраду. Видатні церковні хори та їх регенти пропагували церковні твори українських композиторів.

Історія української музики свідчить, що розвиток духовної музики того часу проходив у трьох напрямках:

- Перший репрезентував авторські твори, власні композиції на канонічні тексти, де переважав жанр канонічної богослужбової літератури. Найхарактернішою формою була форма “Літургії”, або як ще її називали “Служби Божої”. Повні “Літургії” знаходимо у М. Леонтовича, К. Стеценка, П. Демуцького, О.Кошиця та ін. А окремі номери писали майже всі композитори.

- Другий – це обробки старовинних одноголосних богослужбових мелодій, які різняться за жанровими зразками, стилем. Їх є найбільше в українській духовній музиці і саме вони визначають весь її духовний потенціал. Тут варто згадати обробки К. Стеценка, М. Леонтовича, П. Демуцького, Я. Яциневича. Найретельніше серед композиторів працював над обробками церковних мелодій О. Кошиць. Усі його п’ять “Літургій” та велика кількість окремих піснеспівів засновані на матеріалі старовинних розспівів: “Студіюючи українських типовий елемент в Ірмолою, я просто просяк його мелодіями, і, вживаючи їх вільно, не відступив ні на краплину від його характеру в мелодійному матеріалі” [6, 52].

- Третій напрямок – паралітургічна творчість – обробки старовинних релігійних кантів, псалм та колядок, а також жанр духовного хорового концерту, найвизначнішими зразками якого на початку ХХ ст. залишилися твори Г. Давидовського “О, всепіята Мати” та “В молитвах невсипушу Богородицю”, а також хоровий концерт М. Леонтовича “Дивне ім’я Твоє, Господи”. До зразків паралітургічної творчості відносять і так звані відправи П. Гончарова, М. Гайдая.

Своїми визначними шедеврами творці національної музичної культури започаткували становлення української духовної музики, яке згодом підхопили, продовжуючи розвивати збережені традиції, композитори наступного покоління. На жаль, тотальна антирелігійна кампанія кінця 20 – 30 років перервала цей

важливий етап розвитку нашої культури і поставила її під загрозу повного знищення. Та значні творчі сили української інтелігенції, що опинилися в еміграції зуміли відродити те надзвичайно цінне надбання творчого генію українського народу.

Процеси, що відбуваються в сучасній Україні, пов’язані із встановленням демократії, переходом до ринкової економіки, пошуком духовних основ подальшого суспільного розвитку, вимагають обов’язкової акцентуації уваги на духовний, інтелектуальний потенціал народу, про що неодноразово говорять сучасні мистці: “Ще найдавніші мудреці доводили істину, що поза культурою немає людини. Духовні цінності створюють не політичні партії чи фракції. Кого буде цікавити, скільки їх було і хто керував ними? Для історії залишаються книги, музика, картини та імена їхніх авторів. Власне, це і є історія розвитку цивілізованої країни. Україна повинна мати свою сучасну культуру не в географічному, а в духовному сенсі...адже вона має віковічні традиції, на яких виростили сотні поколінь талановитих митців. Сьогодні ми стоїмо перед загрозою втратити наступність цих традицій та навіть саму професію музиканта...” [7].

Буття людини (саме як людини) тримається на людському зусиллі, людській активності. Ми є людьми настільки, наскільки утримуємо себе в людському статусі буття. Якщо ж ми чомусь не робимо таких зусиль, то, як кажуть “спускаємось на дно” суспільного життя, певною мірою втрачаючи людські якості. Отже, лише прилучення до культури, але прилучення внутрішньо активне, дійове, вольове та свідоме, робить нас людьми [8, 18].

Духовне значення музичної культури України кінця ХІХ – початку ХХ століття, що великою мірою репрезентована канонічними жанрами, не має меж. Це неординарне надбання нашого народу в контексті світової християнської духовності та в прагненні пізнання внутрішнього світу попередників та сучасників.

Висновки. В людині на генетичному рівні закладена віра в Бога, Божественне Одкровення, природне прагнення наблизитися до духовних глибин буття, Світу Вищого, трансцендентального, Духовного. Релігійна свідомість є складним духовним явищем, яке виникає і розвивається на певному конкретному суспільно-історичному тлі, відображаючи весь комплекс наявних суспільних реалій, притаманних народові, його бачення своїх можливостей та перспектив.

На рівень розвитку релігійної свідомості суттєво впливають як об’єктивні показники

ДУХОВНИЙ ВИМІР МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ НА РУБЕЖІ ХІХ – ХХ СТ. ЯК ПРЕДМЕТ СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОГО АНАЛІЗУ

життєдіяльності нації, її геополітичне, соціальне, політичне, технологічне тощо становище, так і потенціал нагромаджених даним народом духовних цінностей. Морально-духовні релігійні настанови тисячоліттями скеровували напрям розвитку людства. Релігійна традиція, розкриваючи характер взаємозв'язків та взаємовідносин людини з Богом і Духовним світом, містить у собі, фактично, стратегію виживання та сталої духовної еволюції людини і людства, що ґрунтується на вічних Божих заповідях Любові, Добра, Милосердя, Людяності. Своєрідним акумулятором релігійних поглядів завжди виступало і виступає мистецтво.

Скарбниця української музики кінця ХІХ – початку ХХ ст. свідчить про високу релігійну свідомість як народних мас, так і видатних творців професійного мистецтва того часу. Прощі до монастирів, регулярне відвідування церкви, життя за церковними приписами становили духовний хліб основної маси українців. Це відбувалося навіть попри те, що комуністична система мала за мету виховати суспільство, позбавлене релігійної свідомості. Соціокультурна ситуація того часу стимулювала пробудження почуття своєї народності як антитези до тяжкого соціально-економічного становища і культурного занепаду. Розвиток духовного мистецтва відбувався крізь призму суб'єктивних рефлексій, уявлень митців на тлі світоглядних позицій цього часу.

Твори композиторів кінця ХІХ – початку ХХ ст., що репрезентують втілення сакральних текстів у світлі романтичних ідей крізь призму українського національного мелосу, засвідчують створення нового типу музичного мислення, тяжіючи до вільнішого застосування експресивних прийомів письма, глибше вслухаючись у канонічне слово, укожен його нюанс, і шукаючи для нього найбільш відповідного виразу в музиці.

Мистецька спадщина видатних українських речників музичної культури цього періоду, що має неминущу духовну цінність, назавжди залишаться

в загальнонародській скарбниці мистецтва. Тому завдання збереження і використання культурного генофонду нації, його глибинного філософського осмислення, можливості використання творчих властивостей менталітету і національного характеру українців, як духовного ресурсу, що несе в собі значні креативні потенції є першочерговими у плані творення “духовної скарбниці” народу.

1. Андрущенко В. *Духовна сутність освіти //Вища школа України. – 2007. – №31 (24). – С. 5 – 10.*

2. Загайкевич М. *Музичне життя Західної України другої половини ХІХ ст. – К., 1960.*

3. *Історія української музики в 6 т. – Т. 4: 1917 – 1941/Ред. Л. Пархоменко, О. Литвинова, Б. Фільц. – К.: Наукова думка, 1992. – 614 с.*

4. Камінський В. *Українська духовна музика сучасності: традиція і новаторство / В. Камінський // KARPACI COLLAGE ARTYSTYCZNY. Biuletyn. – Перемишль, 2005. – С. 29 – 39.*

5. Кияновська Л. *Релігійна творчість М. Вербицького / Л. Кияновська // Musica Galiciana: матеріали I міжнар. конф. [“Музична культура Галичини в контексті польсько-українських взаємин”]. – Жешув, 1997. – Т. 1. – С. 103 – 110.*

6. Кошиць О. *Релігійні твори / За ред. Зіновія Лиська. – Нью-Йорк, 1970. – С. 52.*

7. Олійник Л. *Україна повинна мати свою сучасну культуру не в географічному, а в духовному сенсі (Відомому українському композитору Євгену Станковичу виповнилося 65 років) // День. – 2007. – №209.*

8. Петрушенко В.Л. *Філософія: Курс лекцій. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти III – IV рівнів акредитації. 2-е видання, виправлене і доповнене – К.: “Каравела”; Львів: “Новий світ-2000”, 2002. – 544 с.*

9. Скотний В. *Філософія: історичний і систематичний курс. – К.: Знання України, 2005. – 576 с.*

Стаття надійшла до редакції 06.09.2011

“Всякий має право творити по-своєму, і, це право надаючи іншим, ми для себе його просимо”.

*Горацій (Квінт Горацій Фланк)
давньоримський поет*

